

Hversdagslíf og sálgæsla í trúarlegum kvæðum frá sautjándu öld¹

Frá sautjándu öld eru varðveitt fjölmörg trúarleg kvæði af ýmsu tagi sem ort voru á Íslandi undir áhrifum frá lútherskri siðbreytingu og fyrir áeggjan siðbreytingarmanna og frumkvöðla trúarlegra bókmennta á íslensku, bæði þýddra og frumsaminnna. Hvorki fyrr né síðar hefur verið ort jafnmikið af andlegum kvæðum á Íslandi ef marka má fjölda handrita sem innihalda slíkan kveðskap og fjölda kvæða í sálmahandritum. Sumt er í prentuðum bókum, einkum sálmabókum kirkjunnar og gröllum (*graduale*), en langmest er að finna í handritum. Íslensk kirkjufirvöld hófu að láta prenta sálmabækur fljótlega eftir að siðbreytingin gekk formlega í garð um miðja sextándu öld. Í fyrstu sálmabókunum var mest um sálma þýdda úr dönsku eða þýsku en árið 1589 gaf Guðbrandur biskup Þorláksson (1541–1627) út nýja sálmabók sem innihélt einnig frumsamda sálma á íslensku. Þessi sálmabók lá til grundvallar prentuðum sálmabókum næstu tvær aldirnar. Prentuðu sálmabækurnar voru ætlaðar til notkunar við messuhald í kirkjum en einnig við heimilisguðrækni og tilbeiðslu í einrúmi eins og fram kemur í formála Guðbrands fyrir sálmabókinni en þar segir hann m.a.:

Og því hef eg nú svo mörgum andlegum vísum hér til samans slegið og í þessa bók safnað, að tölu vel þrjú hundruð. Ekki til þess að allir þessir sálmar skuli í kirkjunni sungnir verða [...] heldur til þess að menn og líka utan kirkju, sem innan í húsum sínum og hýbýlum, úti og inni [...] taki hér sálma og aðrar góðar vísur, eftir því, sem hverjum bezt sýnist.²

Ekki er að efa að prentaða sálmabókin hefur verið notuð jafnt í kirkjum landsins sem á heimilum landsmanna; einnig í handrituðu formi því bókin var skrifuð upp í heilu lagi, sem og stakir sálmar upp úr henni í kvæðahandrit með ýmsum öðrum sálmum og kvæðum.³ Sálmahandrit sem innihalda kvæði sem ekki finnast í prentuðum bókum eru þó mun fleiri og hafa þau ekki síður verið mikilvæg fyrir heimilisguðrækni og persónulega íhugun og tilbeiðslu en hin opinbera sálmabók.⁴ Í mörgum sálmunum er hinn almenni lesandi eða áheyrandi ávarpaður eða orðum er beint til hans og sumir voru ætlaðir til notkunar við tiltekin tækifæri eða ákveðnar aðstæður; til dæmis til að syngja á páskum eða jólum, við hjónavígslur, jarðarfarir og svo framvegis; eða þeir voru samdir til að iðka iðrun og

¹ Greinin byggist á þremur fyrirlesturum sem ég flutti fyrir nokkrum árum: „Sálmar í samfélagi 17. aldar“, Málþing rannsóknarnetsins 2017.is föstudaginn 23. maí 2014; „Gagnleg kvæðin gjöri ég yrkja ...“: Um sálma séra Olafs Jónssonar á Söndum“, Hugvísindafing 13.–14. mars 2015; „Everyday Experience and Pastoral Care in Icelandic Spiritual Poems after the Lutheran Reformation“, *Seventh Annual REFORC Conference*, Wittenberg 10.–12. maí 2017.

² Guðbrandur Þorláksson, „Formáli Guðbrands biskups Þorlákssonar fyrir sálmabókinni 1589“, séra Magnús Guðmundsson gaf út, *Kirkjuritið* 38:2/1972, bls. 124–130, hér 130.

³ Sjá til dæmis handrit úr eigu Hólmfríðar Sigurðardóttur (1617–1692) prestfrúar í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp og sonardóttur Odds Einarssonar Skálholtsbiskups. Handritið er varðveitt í Bodleian-safninu í Oxford undir safnmarkinu MS Boreal 77.

⁴ Sjá til dæmis: Margrét Eggertsdóttir, „Sálmar og daglegt líf“, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, Kristni á Íslandi 3, ritstj. Loftur Guttormsson, ritstj. ritraðar Hjalti Hugason, Reykjavík: Alþingi, 2000, bls. 184–193, hér 184.

yfirbót, tilbeiðslu, ætlaðir til huggunar eða bænahalds, svo að nokkuð sé nefnt. Einnig var sumum sálmum ætlað að þjóna sem tilsögn í kristinni trú og kristnum gildum eða hvetja áheyrandann/lesandann til að lifa kristilegu lífi og tileinka sér kristið siðferði. Það liggur í augum uppi að í sálmunum hlýtur að birtast trúar-sannfæring skáldsins og ríkjandi trúarskoðun samfélagsins því að skáldin voru að mestu leyti prestar eða fólk sem tengdist prestastéttinni og latínuskólunum sem starfræktir voru á biskupssetrunum tveimur.⁵

Hvað sem þessu líður þá tel ég að lesa megí ýmislegt annað og hversdagslegra út úr sálmum frá sautjándu öld en það sem varðar beinlínis guðrækni, trúarlega innrætingu og trúfræði. Sálmarnir voru ekki aðeins ortir í trúarlegum tilgangi heldur einnig félagslegum, til að heiðra, lofa, hugga, gleðja, fræða, bæta kristilegt siðferði, til minningar um látna, til að syngja yfir börnum og óska náunganum heilla, gefa heilræði, veita áminningu og deila á bresti og veikleika mannanna, græðgi og valdafíkn, svo að nokkuð sé nefnt. Og það sem meira er, í mörgum sálmum eða andlegum kvæðum má með textagreiningu og túlkun ekki aðeins finna félagsleg gildi sem ríkjandi voru í samtíma skáldsins heldur einnig upplýsingar um aðstæður fólks í umhverfi skáldsins. Einnig má stundum komast á snoðir um ýmislegt varðandi persónulegar aðstæður skáldsins sjálfs og hans nánustu sem kann að birtast með ýmsum hætti í kvæðunum. Líta má á safn íslenskra sálma og andlegra kvæða frá sautjándu öld sem vannýttar heimildir um mannlíf, samfélag og menningu.⁶

Í greininni hyggst ég færa rök fyrir því að sálmaskáldin hafi litið á skáldskap sinn sem óaðskiljanlegan hluta af köllun sinni og starfi sem prestar og hafi þannig ort kvæði beinlínis til að nota við sálsgæslu eða sálusorgun, ekki aðeins fyrir söfnuðinn allan heldur ortu þau einnig handa ákveðnum einstaklingum sem þeim þótti þurfa á sálsgæslu að halda. Í þessu skyni ætla ég að skoða hvernig sálsgæsla prestsins birtist í völdum sálmum eftir tvö skáld frá fyrri hluta sautjándu aldar og einnig hvernig glitta megí í daglegt líf sóknarbarna skáldprestanna í sumum sálmum og stundum aðstæður skáldsins sjálfs — það er að segja hvernig hægt er að fá örlitla innsýn í hversdagslíf fólks á fyrri hluta sautjándu aldar og hugarfar. Skáldin sem verða hér til umfjöllunar eru séra Ólafur Jónsson á Söndum og séra Guðmundur Erlendsson í Felli.

Ólafur Jónsson á Söndum í Dýrafirði

Séra Ólafur Jónsson (1560–1627) á Söndum í Dýrafirði var á meðal vinsælustu skálda sautjándu aldar. Hann safnaði mörgum kvæða sinna í eina bók sem samferðamenn hans og síðari kynslóðir skrifuðu upp aftur og aftur en safnið er

⁵ Þetta sést greinilega þegar yfirlit Páls Eggerts Ólasonar yfir skáld siðskiptaalda er skoðað: *Menn og menntir siðskiptaalda* á Íslandi 4, Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1926. Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun: Ertíljóð, harmljóð og huggunarkvæði á 17. öld*, Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2015, bls. 32.

⁶ Ég fjalla um þetta efni m.a. í greininni „Voices from the Past: Occasional Poetry as a Historical Source“, *Gender, History, Futures: Report from the XI Nordic Women's and Gender History Conference, Stockholm, Sweden, August 19–21 2015*, ritstj. Daniel Nyström og Johanna Overud, SKOGH/Sveriges kvinno- och genushistorikers skriftserie 2, Umeå: Sveriges kvinno- och genushistoriker, 2018, bls. 121–130. Þar rannsaka ég hvernig tækifæriskvæði getur varpað ljósi á félagslegar aðstæður, viðhorf, tilfinningar og kynferði í byrjun sautjándu aldar. Sbr. einnig kaflann „Blendingar“ í *Heiður og huggun*, bls. 175–195.

varðveitt í að minnsta kosti 26 handritum. Eiginhandarrit skáldsins er þó því miður glatað.⁷ Auk þess eru hlutar safnsins, stök kvæði og kvæðaflokkar skrifuð upp í fjölda handrita sem innihalda kvæði eftir ýmis skáld.

Ekkert er vitað um skólagöngu Ólafs en væntanlega hefur hann lokið námi við annanhvorn latínuskólann, í Skálholti eða á Hólum. Hann er alinn upp á miklu menningarheimili hjá Magnúsi Jónssyni prúða (um 1525–1591) og Ragnheiði Eggertsdóttur (um 1550–1642) í Ögri við Ísafjardardjúp og síðar Bæ á Rauðasandi. Líklegt er að hann hafi kunnað þýsku því að hann þýðir sálma og kvæði úr því tungumáli. Á þessum tíma voru enda mikil samskipti milli Vestfirðinga og Þýskalands og fóru margir af ættingjum fósturforeldra Ólafs til Þýskalands til að forframast.⁸ Þegar sautjándu aldar handrit að kvæðabók Ólafs eru rannsökuð kemur í ljós að mjög mörg þeirra voru skrifuð handa niðjum þeirra Öguruhjóna eða fólki þeim skyldu.⁹ Þetta fólk var margt hvert prestar eða veraldlegir embættismenn sem dreifðust um landið og hefur það haft áhrif á útbreiðslu kvæða séra Ólafs. Heimildir eru einnig fyrir því að Brynjólfur biskup Sveinsson (1605–1675) hafi haft dálæti á iðrunarsálmum Ólafs og látið syngja þá fyrir sig á banasænginni.¹⁰ Brynjólfur hefur þekkt Ólaf því að hann var alinn upp í Holti í Önundarfirði, næsta firði við Dýrafjörð, og faðir hans, séra Sveinn Símonarson, var starfsbróðir séra Ólafs. Að öllum líkindum hafa skólasveinar og aðrir tengdir Skálholti kynnst kveðskap Ólafs hjá Brynjólfi. Það hefur að minnsta kosti séra Stefán Ólafsson (1619–1688) í Vallanesi gert þegar hann var skrifari biskups í byrjun fimmta áratugar aldarinnar. Til er vísa eftir Stefán um séra Ólaf þar sem hann mærir Ólaf og skáldskap hans.¹¹

Þrátt fyrir miklar vinsældir kvæða séra Ólafs á Söndum á fyrri tíð var lítið sem ekkert prentað eftir hann. Hið sama gildir um síðari tíma. Verk hans hafa ekki verið gefin út heildstætt, aðeins einn og einn sálmur hér og þar í fræðigreinum en úrval úr verkum hans var þó prentað í útgáfu Kára Bjarnasonar árið 2006. Þar eru þó einungis prentuð nokkur erindi úr hverju kvæði.¹² Þótt verk Ólafs hafi ekki verið gefin út á prenti í heild sinni er hans getið í íslenskri bókmenntasögu og nokkuð hefur verið fjallað um hann í fræðigreinum um skáldskap á sautjándu öld. Viðamesta umfjöllun um séra Ólaf á Söndum og verk hans til

⁷ Um útbreiðslu og varðveislu kvæðabókar séra Ólafs á Söndum sjá: Þórunn Sigurðardóttir, „Diligently Assembled and Gathered“: The Dissemination and Preservation of Poetry in Early Modern Iceland“, *Hidden Harmonies: Manuscript and Print on the North Atlantic Fringe, 1500–1900*, ritstj. Matthew James Driscoll og Nioclás Mac Cathmhaoil, Opuscula 19, Kaupmannahöfn: Museum Tusulanum Press, 2021, bls. 363–403, hér 382–403.

⁸ Það á til dæmis við um fósturbróður séra Ólafs, Ara Magnússon (1571–1652) í Ögri, en hann mun hafa dvalið hjá ættingjum sínum í Hamborg um níu ára bil. Jón (1606–1673), sonur Ara, fór einnig til Þýskalands áður en hann hélt til náms við Hafnarháskóla (sjá: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 148, 217 og 252). — Um Íslendinga í Hamborg á sextándu og sautjándu öld, sjá: Friederike Christiane Koch, *Untersuchungen über den Aufenthalt von Isländern in Hamburg für den Zeitraum 1520–1662*, Hamborg: Verlag Verein für Hamburgische Geschichte, 1995.

⁹ Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, „Diligently Assembled and Gathered“, bls. 385–386.

¹⁰ Torfi Jónsson, „ΣΥΝ ΘΕΩ: Æfisaga þess veleðla, virðuglega og hálarða herra Mag. Brynjúlfs Sveinssonar vors ehruverðuga og andlega föðurs og fyrrum biskups Skálholtsstíptis blessaðrar minningar“, Jón Halldórsson, *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal 1*, Reykjavík: Sögufélag, 1903–1910, bls. 331–382, hér 369–370 og 373. Ævisagan er einnig prentuð í *Merkir Íslendingar: Ævisögur og minningargreinar 3*, Þorkell Jóhannesson bjó til útgáfu, Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1949, bls. 1–48.

¹¹ Vísan er m.a. prentuð í: Stefán Ólafsson, *Kvæði 2*, Jón Þorkelsson bjó til útgáfu, Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmentafjelag, 1886, bls. 41.

¹² Ólafur Jónsson, *Í böndum þínum minn herra Guð hefur þú teiknað mig. Brot úr sálmum séra Ólafs Jónssonar á Söndum í Dýrafirði (1560–1627)*, [Kári Bjarnason bjó til útgáfu], Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006.

Þessa er í liðlega 60 ára gamalli grein eftir Sigurjón Einarsson sem birtist í *Skírni* árið 1960.¹³ Mörgum kvæða séra Ólafs fylgja nótnastrengir með nótum. Talið er að séra Ólafur hafi sjálfur samið sum löggin en önnur eru þekkt sálmalög.¹⁴ Undanfarna tvo áratugi eða svo hefur athygli tónlistarmanna beinst að lögnum við kvæði séra Ólafs og hafa mörg þeirra verið útsett fyrir tónleika og gefin út á geisladiskum. Áður hafði Bjarni Þorsteinsson birt 45 laganna í *Íslenskum þjóðlögum* en Bjarni prentar ekki nema fyrsta erindi hvers kvæðis.¹⁵ Nýlega varði Johnny Lindholm doktorsritgerð við Háskóla Íslands sem fjallar um notkun myndmáls í sálmum Ólafs og von er á útgáfu á þeim sálmum skáldsins sem varðveittust með nótum.¹⁶ Heildarútgáfa á kvæðabók séra Ólafs Jónssonar á Söndum bíður þó betri tíma.

Guðmundur Erlendsson í Felli í Sléttuhlíð

Séra Guðmundur Erlendsson (um 1595–1670) í Felli í Sléttuhlíð var einnig á meðal vinsælustu skálda sautjándu aldar og mjög afkastamikill. Hann safnaði kvæðum sínum í tvær kvæðabækur sem hann kallaði Gígju og Fagraskóg. Kvæðasafn hans er varðveitt í tveimur meginhandritum en brot úr því er í a.m.k. þremur öðrum handritum.¹⁷ Stök kvæði og kvæðaflokka er einnig að finna í fjölda annarra handrita.¹⁸

Séra Guðmundur ólst upp í Felli í Sléttuhlíð hjá föður sínum, séra Erlendi Guðmundssyni (d. 1641), og móður, Margréti Skúladóttur (1563–1638). Prestsetrið í Felli er ekki langt frá biskupssetrinu að Hólum í Hjaltadal og er auðsýnt af verkum hans að Guðmundur hefur orðið fyrir miklum menningarlegum áhrifum frá lærdómssetrinu á Hólum.¹⁹ Að loknu námi við latínuskólann á Hólum þjónaði Guðmundur ýmsum sóknum á Norðurlandi þangað til hann tók við Felli 1634 sem hann þjónaði til dauðadags. Ýmislegt bendir til þess að samband prestanna í Felli við biskupa stólsins á sautjándu öld hafi verið sérstakt. Til þess bendir m.a. fjöldi tækifæriskvæða sem skáldið orti til biskupanna og fjölskyldna þeirra.²⁰ Sálmur eftir séra Guðmund voru prentaðir að honum lifandi, bæði í sálmabókum og píslarsálmur hans voru prentaðir með Hallgríms-sálmum tvisvar á öldinni. Hugsanlega hafa tengslin við Hóla hjálpað þar til. Hálfdan Einarsson skólameistari lét prenta níu sálma eftir Guðmund í sálmabók

¹³ Sigurjón Einarsson, „Séra Ólafur á Söndum“, *Skírni* 1960, bls. 74–128.

¹⁴ Guðrún Laufey Guðmundsdóttir, „„Syng, mín sál, með glaðværd góðri“: Af sálmakveðskap, söng og varðveislu hans á Vestfjörðum fyrir á öldum“, *Ársrit Sögufélags Ísfróðinga* 2003, bls. 171–183, hér 177–178.

¹⁵ Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög*, Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1906–1909.

¹⁶ Ólafur Jónsson, *Kvæðabók – úrval*, Árni Heimir Ingólfsson, Johnny Lindholm, Margrét Eggertsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir sjá um útgáfuna en Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum gefur út.

¹⁷ Kvæðasafnið (söfnin) er að finna í handritum á Landsbókasafni Íslands — Háskólabókasafni: JS 232 4to og Lbs 1055 4to. Brotin eru í JS 250 4to, Lbs 271 4to og Lbs 1529 4to. Lengi hefur verið vitað um tvö þau fyrstnefndu en Katelin Marit Parsons sýndi fram á það í doktorsritgerð sinni að Lbs 1529 4to varðveitir brot úr Gígju, líklega með hendi skáldsins (Songs for the End of the World: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð, doktorsritgerð við hugvísindasvið Háskóla Íslands, 2020).

¹⁸ Í handritasafni Landsbókasafns Íslands — Háskólabókasafns eru honum eignuð kvæði í 248 handritum (sjá: *Skírni um handritasöfn Landsbókasafns* 1–3; *Handritasafn Landsbókasafns* 1.–4. aukabindi).

¹⁹ Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-century Iceland: The Destruction of Magdeburg in 1631“, *Quaerendo* 2020, bls. 310–336, hér 315–322.

²⁰ Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 358–362.

1772 (*Höfuðgreinabók*) en enginn sálmur er eftir séra Guðmund í sálmabókum íslensku þjóðkirkjunnar á 20. öld.²¹

Kvæðasafn séra Guðmundar Erlendssonar er á margan hátt athyglisvert og upplýsandi fyrir tíðaranda, bókmenntasmekk og félagsleg viðhorf á meðal prestastéttarinnar á sautjándu öld. Jafnframt birtist í kvæðunum lífssýn skáldsins og mikill áhugi hans á sögulegum atburðum og fróðleik. Kvæði hans eru af fjölbreyttu tagi. Þar má finna tækifæriskvæði, kvæði og rímur sem skáldið orti út frá Biblíunni, einkum Gamla testamentinu, dæmisögur og ævintýri handa börnum, dæmisögur Esóps, barnafræðslu í bundnu máli og siðaboðskap handa börnum og almúga má finna í safninu, grýlukvæði, sjóferðavísur og kvæði um samtíma- viðburði í Evrópu. Þekktasta kvæði skáldsins er Einvaldsóður, mannskynssaga frá Nóaflóði til siðaskipta í sex bálkum.²²

Undanfarin ár hafa sjónir fræðimanna beinst að séra Guðmundi í Felli og verkum hans og stöku kvæði verið gefið út með fræðigreinum en enn skortir veglega útgáfu á að minnsta kosti úrvali af verkum skáldsins. Þó verður að nefna útgáfu Gríms M. Helgasonar á hluta af kvæðum Guðmundar sem hann orti upp úr dæmisögum Esóps frá 1967.²³ Einnig er vert að benda á doktorsritgerð Katelín Marit Parsons um skáldið og verk þess sem varin var við hugvísindasvið Háskóla Íslands árið 2020 en þar er farið yfir lífshlaup og skáldskaparferil séra Guðmundar, auk þess sem fjallað er um handrit að kvæðabók hans.²⁴

Sálgæsla á sautjándu öld

Í ritinu *Pastoral Writings*, sem kom nýlega út í ritröð um verk Marteins Lúthers, eru birtar ritgerðir og bréf Lúthers sem snerta sálusorgun með skýringum og athugasemdum útgefenda.²⁵ Ritstjóri bindisins, Mary Jane Haemig, bendir í inn- gangi á að fræðimönnum hætti til að sjást yfir hlutverk Lúthers sem prests og sálusorgara. Athyglin hefur einkum beinst að guðfræðilegum kenningum og áhrifum hans á siðbreytingar eða siðbót kirkjunnar.²⁶ En Lúther var einnig prestur sem uppfærði fólk um trúarleg efni, kenndi fólki að biðja til Guðs, heimsótti og huggaði veik sóknarbörn og deyjandi, veitti ráð og hughreysti þá

²¹ Þórunn Sigurðardóttir, „Á Krists ysta jarðar hala“: Um séra Guðmund Erlendsson í Felli og verk hans“, *Skagfirðingabók* 2016, bls. 171–184. Listi yfir prentuð verk séra Guðmundar er á bls. 183–184 í greininni.

²² Einvaldsóður hefur varðveist í liðlega 70 handritum sem sýnir að það hefur notið fádæma vinsælda á árnýöld. Kvæðið hefur þó enn ekki verið gefið út á prenti. — Um feril Guðmundar Erlendssonar og skáldskap hans má lesa í Þórunn Sigurðardóttir, „Hallgrímur með „séra Guðmund Erlendsson í Felli í bak og fyrir“: Tveir skáldbræður á 17. öld“, *Í ljóssins barna selskap: Fyrirlestrar frá ráðstefnu um séra Hallgrím Pétursson og samtíð hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 28. október 2006*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir, Reykjavík: Listvinafélag Hallgrímskirkju og Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2007, bls. 49–61. Einnig í: Þórunn Sigurðardóttir, „Á Krists ysta jarðar hala“, sjá nmgr. 21. Enn fremur sjá doktorsritgerð eftir Katelín Marit Parsons, *Songs for the End of the World*, sjá nmgr. 17.

²³ Guðmundur Erlendsson, *Dæmisögur Esóps í ljóðum*, Grímur M. Helgason bjó til prentunar, Reykjavík: Barnablaðið Æskan, 1967.

²⁴ Katelín Marit Parsons, *Songs for the End of the World*, sjá nmgr. 17.

²⁵ Titill ritraðarinnar er *The Annotated Luther* en hún er í sex bindum. *Pastoral Writings* er hið fjórða í röðinni.

²⁶ Þetta hefur einnig John T. Pless bent á í bók sinni *Preacher of the Cross: A Study of Luther's Pastoral Theology*, St. Louis, MO: Concordia Publishing House, 2013; og Ronald K. Rittgers í sínu riti, *The Reformation of Suffering: Pastoral Theology and Lay Piety in Late Medieval and Early Modern Germany*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

sem á því þurftu að halda og bauð fram aðstoð sína í mörgum tilfellum.²⁷ Sendibréf Lúthers til samferðamanna sinna þeim til huggunar og sálubótar bera þessu hlutverki prestsins vitni.²⁸ Hlutverk sálusorgarans kemur víðar fram í ritum Lúthers eins og sést af textunum í ofanefndu riti. Eitt af hlutverkum lútherskra presta verður þannig snemma að sinna um sálarheill sóknarbarna sinna í anda Lúthers, hughreysta þau í erfiðleikum og ráða þeim heilt þegar vandkvæði urðu í lífi þeirra. Þótt fá rita Lúthers hafi verið þýdd á íslensku á þessum tíma þá hafa íslenskir lærdómsmenn haft aðgang að ritum á þýsku og dönsku.²⁹ Umfram allt hafa þó áhrif frá Lúther og sporgöngumönnum hans á sálgæslustörf presta komið óbeint gegnum ýmis guðræknirit og huggunarbókmenntir sem mikið var þýtt af á íslensku við lok sextánda aldar og á sautjándu öld.³⁰ Ræða má um „síðbúin eða tafin áhrif Lúthers“ og „afleidd áhrif Lúthers eða síðbótarinnar“, eins og Hjalti Hugason kallar það, í þessu samhengi.³¹

Vísbendingar um sálgæsluhlutverk prestvígðra má einnig finna í *Kirkjuordinansíu* eða kirkjuskipan Kristjáns þriðja Danakonungs sem send var hingað til lands 1538 en lögð fram á alþingi fyrst í íslenskri þýðingu Gissurar Einarssonar 1541.³² Einn af meginköflum ordinansíunnar fjallar þannig um þjónustu við veika og fátæka: „Huersu ad mann skal vitia siukra og fatækra. Þad hæfer og mest ad giora godum kennimonnum. Af þui ad þeir allra mest medtaka Gudzspiallit og hafa þad hellzt þaurf ad heyra.“ Kaflinn hefst með þessum orðum:

Kennimennirnir skulu jdiuliga vitia siukra og vanfærra, og iafnliga þegar gefzt til efni folkid aminna ad þeir late sin tímanliga vitia. Er þeir taka sotta. Suo þeir kunne þess optar til þerra ad koma ad giora þeim aminning. Og leggja god Rad.³³

Hér eru greinileg fyrirmæli um að prestar skuli vitja þeirra sem á þurfa að halda, áminna þá og leggja þeim góð ráð. Þá má einnig nefna Hústöflu eða Hússpjald Lúthers í *Fræðunum minni* en þar segir m.a. um skyldur manna gagnvart prestum:

Vered hlyduger ydrum kiennefedrum og fylgied þeim epter / Þuiad þeir vaka yfer ydrum Saalum / so sem þeir þar skulu Reikningskap fyrer standa / Suo ad þeir giøre þad með Glede / enn ecke med Andvarpan / þuiad þad er ecke gott fyrer ydur.³⁴

Ronald K. Rittgers telur að kirkjuordinansíur séu mikilvægar heimildir um sál-gæsluhlutverk presta en þær voru jafnan skyldueign þeirra ásamt *Fræðunum minni*, sálmaabók og postillu. Hann telur þó líklegt að prestar hafi kynnst sálusorgun

²⁷ Mary Jane Haemig, „Introduction to Volume 4“, *Pastoral Writings*, ritstj. Mary Jane Haemig, The Annotated Luther, Minneapolis: Fortress Press, 2016, bls. 1–6, hér 1–2.

²⁸ Fjölmörg bréfanna hafa verið gefin út í heildarsafni verka hans. Þau eru prentuð í 16 bindum: *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe: Briefwechsel*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1930–1980.

²⁹ Listi yfir þau er birtur í Skúli S. Ólafsson, „Lúther á eylandinu: Viðtökur síðbótar á Íslandi frá sextánda til átjándu aldar“, *Ritrið Guðfræðistofnunar* 50/2020, bls. 77–89, hér 80–83.

³⁰ Sjá rit Halldórs Hermannssonar, *Icelandic Books of the Sixteenth Century*, Islandica IX, Ithaca NY: Cornell University Library, 1916; og *Icelandic Books of the Seventeenth Century*, Islandica 14, Ithaca NY: Cornell University Library, 1922.

³¹ Hjalti Hugason, „Áhrif síðbótarinnar á Íslandi: Tilraun til jafnvægisstillingar — Síðari grein“, *Ritrið* 2/2019, bls. 209–248, hér 212.

³² Vilborg Auður Ísleifsdóttir, „Nokkrar umþenkingar um kirkjuordinansíu Kristjáns III.“, *Saga biskupsstólanna: Skálholt 950 ára – 2006 – Hólar 900 ára*, aðalritstjóri Gunnar Kristjánsson, Reykjavík: Bókaútgáfan Hólar, 2006, bls. 517–545, hér 538–540.

³³ „Kirkjuordinanzía Kristjáns konungs hins III. í íslenzkri þýðingu frá 1541 eptir Gizur biskup Einarsson“, *Diplomatarium Islandicum: Íslenzkt fornbréfasafn 10*, Reykjavík: Hið íslenzka bókmentafélag, 1911–1921, bls. 117–167, hér 149.

³⁴ Hwstablann, *Sa minne catechismus d. Martini Lutheri, Epter þeirre Fyrre Vleggingu*, Hólum í Hjaltadal, 1666, C3v–C6v, hér C4v.

gegnum óformlegt samfylgdarkerfi, þ.e. þeir hafi lært af sér eldri og lærðari starfsbræðrum.³⁵

Það hefur ekki verið rannsakað sérstaklega, mér vitanlega, hvernig íslenskir prestar sinntu sálgæslu á sautjándu öld en með því að skoða sálma og andleg kvæði skáldpresta sem hluta af sálgæslu þeirra má ef til vill opna örlitla glufu inn í horfinn heim.

Til lesarans

Báðir skáldprestarnir ortu kvæði sem í sumum handritum er kallað Til lesarans þar sem þeir greina frá tilgangi sínum með kveðskapnum.³⁶ Fyrirsögn kvæðis séra Ólafs í elstu handritum kvæðabókarinnar er: „Ending eður niðurlagserindi kversins standa hér eftir til þess kristilega lesara.“³⁷ Í mörgum öðrum handritum sem geyma kvæðið er notaður titillinn Til lesarans.³⁸

Kvæðið hefst á því að skáldið afhendir náunga sínum kverið; treystir honum fyrir kvæðum sínum:

Ég bifel þetta bæklingskver
blíðum náungum mínum
sem lyst hafa til í lífi hér
lof segja skapara sínum. (1. er.)³⁹

Hér kemur einnig fram að skáldið býr kvæðin í hendur náungum sínum til að þeir geti lofað skapara sinn. Skáldpresturinn lítur á það sem sitt hlutverk að nýta skáldskapargáfuna í þjónustu guðdómsins: „svo mitt litla lánað pund / lægi síst grafið í jörðu“ (10. er.),⁴⁰ segir hann nokkru aftar. Þessa hugmynd að skáldskapargáfuna skuli ekki vanvirða heldur nýta til heilla öðrum má finna hjá fleiri skáldum.⁴¹ Þannig hefst kvæði séra Einars Sigurðssonar (1539–1626) í Eydölum á þessum vísum:

Lesari góður, líttu á
ljóðin Einars mörg og smá,
stytta dægur og stöðva þrá,
standa saman á einni skrá. (1. er.)

Heilagur andi hvört eitt sinn,
hefur það kennt mér bróðir minn,
lífsins krydd ef lítið finn
að leggja það ekki í kistur inn. (2. er.)⁴²

³⁵ Ronald K. Rittgers, *The Reformation of Suffering*, bls. 164–165.

³⁶ Kvæði séra Ólafs er skrifað upp aftast (eða aftarlega) í handritum að kvæðabók hans en kvæði séra Guðmundar er fremst í hans bókum.

³⁷ Sjá til dæmis í handriti á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum: NKS 139 b 4to, bl. 125v. Tilvitnanir úr handritum eru með nútímastafsetningu í greininni. Kvæði Ólafs sem vitnað er í hér eru flest tekin úr þessu handriti sem er elsta varðveitta handritið að bókinni, skrifað 1655.

³⁸ Sjá til dæmis í handriti á Landsbókasafni Íslands — Háskólabókasafni: ÍB 70 4to, bl. 112r.

³⁹ NKS 139 b 4to, bl. 125v–127r, hér 125v.

⁴⁰ NKS 139 b 4to, bl. 126r.

⁴¹ Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, „„Diligently assembled and gathered““, bls. 387.

⁴² *Vísnaþók Guðbrands*, Jón Torfason og Kristján Eiríksson sáu um útgáfuna, inngangur og skýringar eftir Jón Torfason, Kristján Eiríksson og Einar Sigurbjörnsson, Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000, bls. 4. Kvæðin í þessari útgáfu vísnaþókarinnar eru með nútímastafsetningu.

Þriðja erindi hefst svo á ljóðlínunni: „Eys ég því svo út um land“ og er augljóst að skáldið telur það skyldu sína að nota skáldskaparlistina til að efla guðrækni og guðsótta í landinu.⁴³ Séra Ólafur á Söndum leggur áherslu á að hugga hreldar sálir og gleðja þær með skáldskap sínum, eins og fram kemur í kvæðinu Til lesarans.

Helst hef ég annarra hrellda sál
til huggunar viljað hvetja,
blíðleg orð og brjállost mál
í brag því gjört að setja. (13. er.)

Hvar sem ég vissi af hjörtum þeim
sem hlóðust sorgarþjósti,
út ég lokkaði angurskeim
en eflði gleði í brjósti. (14. er.)⁴⁴

Hið sama gerir Guðmundur Erlendsson. Hann segist í kvæði sínu Til lesarans hafa sett kvæðabók sína, Gígju, saman handa börnum sínum:

Gígju strengi tjái ég tvo
tals, úr girmi snúna
minnar eins ég segi svo
úr samstæðum tilbúna. (1. er.)

Fyrri partur hennar hefur
heilög vers og kvæði,
annar, sjáðu, af sér gefur
ypparleg heilræði. (2. er.)

Börnum mínum bjó ég til því
bókarkornið þetta
hvört þau skyldu horfa í
og hugraunum svo létta. (12. er.)

Þegar að koma hin döpru dægur
dulín nú að sinni,
ef svo þeirra súta sægur
sefast nökkuð kynni. (13. er.)

Huggunartraust og heilnæm ráð
hér má víða finna,
göfugan kraftinn guddóms náð
gefi til orða sinna. (14. er.)⁴⁵

Skáldið nefnir heilög vers (sálma) sem hann hefur ort handa börnum sínum og heilræði en leggur líka áherslu á huggun. Kvæðabókin er eins konar tæki sem skáldið býr börnum sínum og náungum til að létta hugraunum og sefa sorgir sem óhjákvæmilega muni plaga þau á lífsleiðinni.⁴⁶

Í þessum vísum Ólafs Jónssonar og Guðmundar Erlendssonar til lesara kvæðabóka hvors um sig er áhersla lögð á huggunarþátt kveðskaparins en frá örófi alda hefur verið litið á bæði tónlist og ljóðlist sem græðandi afl fyrir sálræna heilsu manna. Þetta hefur gilt bæði um þá sem skapa listina og hina sem hlusta á, lesa, kveða eða syngja það sem ljóðskáldin og tónskáldin hafa samið. Þetta viðhorf til tónlistar má til dæmis finna víða í Biblíunni. Í Fyrri Samúelsbók, svo

⁴³ Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, „Diligently assembled and gathered“, bls. 373.

⁴⁴ NKS 139 b 4to, bl. 126r. Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 106.

⁴⁵ JS 232 4to, bl. 2r–v.

⁴⁶ Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 106.

að dæmi sé tekið, segir frá því hvernig þjónar Sál fara að því að létta hugarangur hans. Þeir stinga upp á því að finna mann sem kann að leika á hörpu. „Þá mun svo fara“, segja þeir við Sál, „að þegar hinn illi andi frá Guði kemur yfir þig, og hann leikur hörpuna hendi sinni, þá mun þér batna.“ Þetta gekk eftir því að jafnan þegar hinn illi andi kom yfir Sál lék Davíð, sem þjónar Sál höfðu fundið og fært til Sál, á hörpu sína svo að „bráði af Sál og honum batnaði“ (1Sam 16.14–23).⁴⁷ Áhrifamáttur sönglistar og ljóðlistar er Guðbrandi Þorlákssyni biskupi vel ljós en í formála sínum að sálmabókinni 1589 segir hann:

[...] þegar þar kemur til samans mjúk málsnilld orðanna og fagurligt lag og sæt hljóðagrein, þá fær sá söngur nýjan kraft og gengur djúpara til hjartans og hrærir það og uppvetur til Guðs. Hvar fyrir skyldi ellegar S. Páll áminna oss um lofsöngva og andleg ljúflig kvæði að syngja fyrir Drottni?⁴⁸

Í ljósi þessarar brýningar er skiljanlegt að prestar sem höfðu fengið skáldskapargáfuna („lífsins krydd“/“lánað pund“) hafi látið til sín taka í þessum efnunum.

Sálgæsla í bundnu máli

Kvæðabók séra Ólafs á Söndum skiptist í tvo hluta. Fyrri hluti hennar hefur að geyma sálma og kvæði sem fjalla um ýmis atriði kristinnar kenningar, eða eins og skáldið orðar það sjálft:

Þessi kvæði skiptast í tvo parta. Sá fyrri sér og hnígur heim til vorrar almennilegra lærdómsgreina sem kenndar eru, einkum til iðranaryfirbótinni og hennar þriggja parta. Item til lögmáls og evangélí, einkum til Kristí vors endurlausnara, sem lesarinn fær vel skilið.⁴⁹

Kvæðin í þessum parti bókarinnar eru reyndar af ýmsu tagi. Fremst er flokkur iðrunarkvæða, þá eru dyggðakvæði og kvæði um góð verk og mannkosti sem fólk átti að taka sér til eftirbreytni, kvæði ort upp úr heilagri ritningu, lofsöngvar til Kristis, barnagælur og heilræðakvæði handa börnunum, svo að hið helsta sé nefnt. Sammerkt með þeim er að ljóðmælandinn er í sporum kennimannsins og uppfræðarans.

Um seinni part kvæðabókarinnar segir skáldið:

Sá seinni parturinn eru kvæði kveðin fyrir ýmsar persónur fyrir þeirra bón að minnast annaðhvort á sína umliðna ævi eður Guðs velgjörninga eður sína viðskilda ástvini [...]. Sum eru gagnleg á móti skaðlegum freistingum, hjartans angist og hugarsturlun fyrir þá sem þau vilja athuga.⁵⁰

Hér talar sálusorgarinn og virðist hafa í huga bæði almenna lesendur/áheyrendur og ákveðna einstaklinga sem þurft hafa á þjónustu prestsins að halda.

Sálusorgarinn birtist víða í kvæðabókinni en þó einkum í köflum sem byrja á bl. 65r og 99r (miðað við NKS 139 b 4to). Yfirskrift fyrri kaflans er: „Nú eftir fylgja nokkur andlig kvæði fyrir raunafólkið, fyrst harmaklaganir, þar næst huggunarkvæði til að mýkja sitt hugargeð“ (65r). Í kvæði til ónefndrar konu er sett fram ofanefnd hugmynd um að ljóðlist og sönglist hrindi burtu raunum.

⁴⁷ Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 106–107. Sjá: Denys Thompson, *The Uses of Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, bls. 209–210.

⁴⁸ Guðbrandur Þorláksson, „Formáli Guðbrands biskups Þorlákssonar fyrir sálmabókinni 1589“, bls. 127. — Hér vísar Guðbrandur í Bréf Páls til Efesusmanna (Ef 5.19).

⁴⁹ NKS 139 b 4to, bl. 1v.

⁵⁰ NKS 139 b 4to, bl. 1v.

Konan er ávörpuð og henni gefin kvæðin (væntanlega þau sem á undan fara) til að syngja til Guðs á tímum rauna og freistinga:

Eig nú kvæðin, auðarskorðin bjarta!
Ef ratar heim til þín raunatið
og ræður á brjóst þér freisting stríð
syng þú þau upp á sannan Guð af hjarta.

Ef bera kann til að böll eitthvað
að brjósti þínu svífi að
erindin gríp þú strax í stað
og stjaka burt angri úr hjarta.
Syng þú þau upp á sannan Guð af hjarta.

Gá að því, kvinnan gædd með kurt,
að Guðs lýð verður hér misdægurt,
því skal aka böli á burt
og bræða sorg úr hjarta.
Syng þú þau upp á sannan Guð af hjarta.

Fyrst að Kristo kær þú ert
þá kanntu að reyna sorgarsnert.
Á hvörri stund því viðbúin vert
ef vill þitt sturlast hjarta
að syngja þau upp á sannan Guð af hjarta. (er. 1–4)⁵¹

Hér birtist lækningarmáttur söngsins — konan á að syngja í burtu raunir sínar og hún á að syngja til Guðs. Í textanum er gert ráð fyrir ýmiss konar raunum: Freistingar geta strítt á mannshugann, böll getur svífið að brjóstinu (líklega andleg veikindi þar sem hún á að „stjaka burt angri úr hjarta“ (2. er.)), veikindi og sorgir. Augljóslega hefur kvæðið getað höfðað til hvaða konu sem er og hefur vafalaust gert það á sínum tíma en líklegt er að skáldið hafi upprunalega ort það handa einni ákveðinni konu sem þó er ekki nafngreind í kvæðinu. Fyrirsögn er: „Erindi upp á þessi kvæði“⁵² en á undan fara tólf önnur huggunarkvæði. Fyrirsögn fyrir þeim er aftur á móti: „Nú koma huggunarkvæðin send góðum vinum sem fyrr segir“.⁵³ Viðtakandi kvæðisins „Eig nú kvæðin, auðarskorðin bjarta“ hefur hugsanlega átt nokkur undanfarandi huggunarkvæði en þó kann að vera að skáldið hafi sent henni flokk huggunarkvæða sem hann hafði áður ort handa ýmsum.

Margir huggunarsálmar séra Ólafs, sem greinilega er beint til eins ákveðins einstaklings, eru í formi ljóðabréfa þar sem ljóðmælandi ávarpar viðtakanda í upphafi kvæðis. Svo er um kvæði sem hefst á ljóðlínunni „Hér vil ég, kurteis kvenndi“:

Hér vil ég, kurteis<t> kvenndi,
kærlega heilsun mína
með alúðar elsku tjá
og þér af alúð sendi
að auka hressing þína
erindin þessi fá. (1. er.)⁵⁴

⁵¹ Kvæðið er ekki í öllum gerðum af kvæðabók Ólafs. Það er ekki í NKS 139 b 4to en það finnst til dæmis í handriti í Landsbókasafni Íslands — Háskólabókasafni: Lbs 1516 4to, bl. 82r–v, og skrifað upp eftir því hér. Erindin eru sjö alls. Handritið var skrifað árið 1689 af Jóni Bjarnasyni á Höfða í Dýrafirði, dóttursyni skáldsins (sjá: Þórunn Sigurðardóttir, „Diligently assembled and gathered“, bls. 394–395).

⁵² Lbs 1516 4to, bl. 82r.

⁵³ Lbs 1516 4to, bl. 70v.

⁵⁴ NKS 139 b 4to, bl. 69r (kvæðið er á bl. 69r–70v í þessu handriti). Í fyrstu línu er skrifað „kurteis“ en t hefur fallið brott fyrir vangá skrifara.

Ljóðmælandi minnst á sorgir konunnar og segist ætla að kenna henni bróður ráð: „bróður ráð skulu þér vera / kennd í kvæði hér“ (3. er.). Hann kennir henni að Guð reynir mest vini sína og að hún skuli bera ok lausnarans því að hann sé sá sem muni hjálpa henni (2.–3. er.). Sama orðræða heldur áfram í næstu erindum: Guð tyftar til að maðurinn glatist ekki, viðtakandi ljóðabréfsins er sköpuð til að líða, það henti líka Krist sjálfan, henni ber að taka því „sem á vill stríða“. Í tíunda erindi verða hvörf í kvæðinu, ljóðmælandi snýr sér að „frægum“ sem „mótgangseldurinn“ þíndi en dvelja nú í „dásemd Guðs“ og tekur svo sérstaklega fyrir nokkrar jómfrúr úr Ritningunni sem björguðust fyrir trúna á Krist. „Fylg þú flokki slíkum / og félagsskap þeirra góðum / með þoli og traustri trú“ (13. er.). Lokaerindið hefst á orðunum: „Lif nú glöð í Guði“ (15. er.). Ekki kemur fram hvaða raunir það eru sem hrjá viðtakanda ljóðabréfsins en trúlega hefur það verið ort til ungrar konu sem skáldið ráðleggur að kynna sér sögur helgra jómfrúa sem sýndu kjark og þolinmæði í þínu og dauða fyrir trúna á Krist.

Annar kvenkynsskjólstæðingur skáldprestsins er hvattur til þess að sýna þolinmæði í raunum sínum með viðlaginu: „Biðlundargóð hin blíða, / bæti Guð mein þitt stríða“⁵⁵ en upphaf kvæðisins staðsetur það innan kvæðagreinarinnar ljóðabréf:

Ég vil svo mitt ávarp byrja
til yðar, mín góð jómfrú,
hægt þig hógvæð að spyrja:
„Hverninn gengur þér nú?“ (1. er.)⁵⁶

Það blasir við af neðstu ljóðlínunni hér að ofan að þetta er ekki í fyrsta skipti sem skáldið ræðir við konuna um ástand hennar eða aðstæður og upphafslínur næsta erindis undirstrika það: „Ósk mín er *eftir vanda* / að allt *þér gangi í hag“.⁵⁷ Enn fremur bendir ýmislegt til þess að um sé að ræða þunglyndi eða depurð. Sjá til dæmis ljóðlínurnar: „Þó *bug þínum bryggðarmóða hvarflí þungt stundum að*“ (3. er.), „*Sút þín* er sorg vor allra / sem að þér viljum vel. / Fögnuðir oss þá tilfalla / ef *fríðast þitt hjartans þel*“ (15. er.).

Um miðbik kvæðisins (erindi 8–13) tekur skáldið tvö dæmi um að oft kemur skin eftir skúr. Fyrri dæmið eru endurteknar náttúrulýsingar (erindi 8–11). Sjá m.a.:

Gegn þú því líka, aðgeyminn,
gár nú inn sumartíð vor,
heit sól vermir nú heiminn,
hjarnar jörð, þiðnar snjór [...] (8. er.)

Svo mun þér renna upp, sætan,
sólin Jesús himnesk
og þinn bölkuldann bæta,
blómgan þín verður fersk [...] (9. er.)

⁵⁵ Viðlagið er ekki skrifað upp við öll erindin í þessu handriti. Það er við fyrsta erindið, fyrsta orð viðlagsins við annað erindið og þrjú fyrstu orðin við lokaerindi kvæðisins.

⁵⁶ NKS 139 b 4to, bl. 72r. Kvæðið er á bl. 72r–v.

⁵⁷ Skáletur er frá mér komið hér og annars staðar í tilvitnunum í frumheimildir. Stjórnumerka orðið er leiðrétting úr „mér“ sem hlýtur að vera til komið vegna mistaka skrifara. Hér er skrifað „þér“ til dæmis í Lbs 1516 4to, bl. 73r og ÍB 70 4to, bl. 68v.

Stór gjörir oft storma að tigna
sterk hríðin ógnarlig,
þó lætur Guð þorna og lygna,
þýð sólin sýnir sig [...] (11. er.)

Á eftir vetri kemur sumar, sólin vermir freðna jörð og á sama hátt mun himn-
esk sólin (Kristur) bæta „bölkulda“ viðtakanda ljóðabréfsins.

Hitt dæmið í þessu kvæði gefur okkur innsýn í kvenlegan veruleika á árnýöld:

Kvinnan sjúk komin að falli
kvíðir mjög degi þeim,
gleymir þó sorg gjörvallri
þá gefst henni barnið í heim [...] (12. er.)⁵⁸

Hér fáum við snertingu við mannlegar aðstæður og hversdagslega viðburði. Vitað er að barnsfæðingar voru hættuspil konum fyrr á tímum og margar konur dóu af barnsförum. Út úr þessum erindum má skynja ótta bæði kvenna og karla við slíkar aðstæður — en jafnframt greinum við hér gleðina sem fólk fann fyrir þegar allt gekk vel. Í framhaldi af dæmunum greinir ljóðmælandi frá því að þau kenni viðtakanda ljóðsins að betri tími fari í hönd:

Soddan tvær samlíkingar
sannliga kenna þér
að kvilli þinn og kvellingar
kætistund færa með sér [...] (13. er.)

Öftustu tvær ljóðlínur kvæðisins í sumum handritum (sjá um viðlagið í NKS 139 b í nmgr. 55) eru tilbrigði við viðlagið sem fylgir hverju erindi. Í viðlaginu kallar ljóðmælandi konuna biðlundargóða og biður um að Guð bæti hið stríða mein hennar. Í lokin skiptir um tón og ljóðmælandi notar boðhátt til að koma skilaboðum sínum á framfæri á áhrifaríkan hátt: „Bíð vel, bíð vel, hin blíða“ og er hér nokkur umvöndunartónn prestsins og ekki laust við að gæti óþolinmæði gagnvart konunni. Og viðtengingarhátturinn í „bæti Guð mein þitt stríða“ hefur breyst í framsöguhátt: „*bætir* Guð mein þitt stríða“ — Guð *mun* lækna þig af meininu.⁵⁹ Ekki er lengur um bæn að ræða heldur fullyrðingu.

Eitt af hlutverkum presta hefur verið að sinna um sálarheill sóknarbarna sinna, eins og dæmið hér að ofan sýnir, og ráða þeim heilt þegar vandkvæði urðu. Í huggunarkvæði til ónafngreindrar konu (upphaf: „Blessi Guð þig, kvendið kært“) ⁶⁰ segir: „Á þér skíni öll þau ráð / sem ég hef lagt þér fyrri“ (4. er.). Ráðin eru einkum þau að iðka Guðs orð en tilgangurinn að „bæta þér brjósti í / og böli þíns hugar að létta“ (5. er.). Þessi skjólstæðingur séra Ólafs hefur greinilega þurft á andlegum stuðningi prestsins að halda oftari en einu sinni.

Þá má nefna umvöndun og siðferðisáminningar sem prestarnir hafa uggláust talið sér skylt að veita sóknarbörnum sínum og öðrum sem á þurftu að halda. Dæmi um það er kvæði sem ber yfirskriftina: „Eitt kvæði um þá sem ekki þega

⁵⁸ Hér er skáldið efalaust að vísa í Jóhannesargudspjall (Jóh 16.21): „Konan nær hún skal fæða þá hefir hún hryggð því að hennar stund er komin. En þá hún hefir barnið fætt minnst hún eigi þess harmkvælis fyrir fagnaðarsakir því maður er í heiminn borinn.“ Guðbrandsbiblíá á netinu:

<https://biblián.is/gudbrandsbiblíá/johannesargudspjall-16-kaflí/>.

⁵⁹ Sjá til dæmis í: ÍB 70 4to, bl. 69r.

⁶⁰ NKS 139 b 4to, bl. 73v. Kvæðið er á bl. 73v–74v.

yfir leyndarmálum og um rógsmenn.⁶¹ Kvæðið, sem er 13 erindi, er skemmtileg áminning til manna að gæta tungu sinnar:

Víst er nú manni
í veraldar ranni
vandlifað mjög
svo lausmálar ekki
hans lifnaði hnekki
á ljótan veg
því vont að dylja
og veikt yfirhylja
er veröldin treg.
Soddan plága er sárleg. (1. er.)

Óheil tunga
eykur þunga
og ófrægð sér,
hún mann hrellir
og heiður hans fellir
í heim hér.
Það má ég sanna
af sögnum manna
á sjálfum mér
að sárbeittast hún sverð er. (2. er.)

Því vil ég lýsa
þann má prísar
er þegja kann. [...] (3. er.)

Skröfugur munnur
er skaðligur brunnur
ef skjalar hann margt.
Soddan galli
á konu og kalli
er kímilig art.
Hver hann vill rausa
og rógi útausa
í ræðu óspart
fortala má sig fullsnart. (6. er.)

Því vil ég þér ráða,
vinur, til náða
hvað verðugt er:
Ráð þínum munni
svo rógur ei kunni
rísa af þér.
Heimugleg orðin
hver mann skorði
í hjarta sér,
fjúki þau burt svo fer verr. (8. er.)

Og kvæðið endar á þessum orðum:

[...] en lausmálar
gentur og gálar
gái að sér
og grípi hvað þeirra sneið er. (13. er.)

Vera má að skáldið hafi hér einhvern ákveðinn viðtakanda í huga — en um það er ekki hægt að fullyrða.

⁶¹ NKS 139 b 4to, bl. 97v. Kvæðið er á bl. 97v–98v.

Ferðakvæði sem séra Ólafur orti handa þeim sem leggja af stað í ferðalag má telja af meiði prestsþjónustu skáldsins. Á fyrri tíð fóru menn um landið ríðandi eða fótgangandi og var ekki alltaf hættulaust á þeim ferðum. Alloft urðu menn úti eða drukknuðu í ám og vötnum, eins og sést þegar annálar eru skoðaðir. Einnig hafa menn stundum slasast þegar um illfæra leið var að ræða, holt, hæðir, skriður og fjallvegi. Þá hefur ekki þótt vanþörf á góðum óskum og bænum til almættisins. Kvæði Ólafs, sem hefur yfirskriftina „Ein vegferðarvísa“⁶², er ætlað að vernda menn gegn hættum á ferðalagi um landið. Það hefst svona:

Nálæg ferð er nú fyrir hendi,
náðugur Guð, þig kalla ég á
að allt illt úr vegi vendi
sem veistu helst mér granda má. (1. er.)

Þá eru í næstu erindum taldar upp þær hættur sem ferðalangnum eru búnar og Guð beðinn um að forða honum frá þeim.

Fælingar ei mig fellu neinar
né fóta skeikun óvarlig,
illir vegir né eggjasteinar
og ekkert það sem skaða kann mig. (2. er.)

Einninn þín blessan yfir mér standi,
er hún mér kærri en gull og fé.
Hvört ég reisi á lög eður landi,
lukkan þín mig í kringum sé. (3. er.)

Minn líkama veit ég veikan,
vísast er honum fall og hras,
senn kann mig að sundla og reika
og sundurbrotna eins og glas. (4. er.)

Hann heldur áfram í sama dúr og biður jafnframt almættið að hjálpa sér að komast „heill til húsa / hvíld að þiggja og góða nátt“ (16. er.) og með því gleðja konu sína og börn, eins og segir í 12. erindi. Í þessu kvæði skynjar nútímalesandi hvernig landfræðilegar aðstæður á fyrri tíð mótuðu líf manna og heilsu.

Snerting við raunveruleikann

Á titilsíðu kvæðabókar séra Guðmundar Erlendssonar segir að hann hafi tekið saman kvæði sín og sálma „börnum sínum og náungum til fróðleiks í Guðs orði og annarrar nauðsynlegrar undirvísunar.“⁶³ Í bókinni er mjög fjölbreytt safn kvæða en áberandi eru kvæði sem skáldið orti upp úr Biblíunni, kvæði um kristilegt siðgæði, kvæði um samtímaviðburði í Evrópu, tækifæriskvæði og huggunarsálmur af ýmsu tagi. Huggunarsálmarnir gætu hafa verið ortir handa ákveðnum viðtakendum eða einfaldlega handa almennum lesendum/áheyrendum.

Eitt af huggunarkvæðum Guðmundar hefur yfirskriftina „Söngvísa til huggunar þeim sem í sjó eða vötnum missa sína ástmenn“ og er dæmi um huggun vegna ákveðins atburðar.⁶⁴ Kvæðið hefst á ljóðlínunum: „Söng minn, sorgandi maður, / sérhvör sem ástmann þreyr“ og virðist ort handa hverjum þeim sem

⁶² NKS 139 b 4to, bl. 128v. Kvæðið er á bl. 128v–130r.

⁶³ JS 232 4to, bl. 1r.

⁶⁴ JS 232 4to, bl. 34r–35r. Bláttöl eru miðuð við myndir af handritinu í rafrænu handritaskránni www.handrit.is. Handritið sjálft hefur aðrar tölusetningar.

misst hefur ástvin í sjó eða vötnum en þegar aðrir textar sem tengjast séra Guðmundi eru skoðaðir fær sálmurinn aukna merkingu. Nokkru framar í handritinu JS 232 4to er „Sálmvísa í sorgum og angri samantekin“ (bl. 18r–19v). Í kvæðinu talar ljóðmælandi við sál sína í þeim tilgangi að hugga hana vegna sonarmissis. Þessi sálmur er sömuleiðis ortur þannig að hver sem misst hefur son getur farið með hann eða sungið sér til sorgarléttis. Í öðru aðalhandriti að kvæðabók Guðmundar Erlendssonar, Lbs 1055 4to, er þessi sálmur næstur á undan „Söngvísu til huggunar þeim sem í sjó eða vötnum missa sína ástmenn“ en þar er ártalið 1649 sett við fyrirsögn.⁶⁵ Ártalið sem fylgir fyrirsögn gefur vísbendingu um að sálmurinn hafi verið ortur af persónulegum hvötum. Síðla sumars þetta ár, 1649, drukknaði í Eyjafjarðará sr. Jón Guðmundsson á Munkaþverá, sonur skáldsins. Ekki er ólíklegt að þennan sálm Guðmundar, sem tekinn var saman „í sorgum og angri“, eins og segir í fyrirsögn, hafi skáldið ort eftir drukkun sonar síns. Og ef til vill einnig hinn fyrrnefnda sem skrifaður er strax á eftir í handritinu Lbs 1055 4to og nokkru aftar í JS 232 4to til huggunar öllum sem misst hafa son vegna drukkunar í sjó eða vötnum.

Eins og áður sagði talar ljóðmælandi í sálminum, sem ársettur er 1649, við sál sína. Ekki er þó laust við að lesanda bjóði í grun að hann sé jafnframt að tala við eiginkonu sína, móður sonarins sem drukknaði; að viðmælandinn í sálminum sé hvort tveggja í senn, sál ljóðmælanda og eiginkona hans. Sálmurinn hefst svona:

Sál mín, af harmi hugga þig.
Hvar til viltu svo sturla mig?
Í sorg er dauði og sútakíf,
í sannri gleði rósemd og líf.
Ó, mín kærasta, kjós nú þér
kost af tveimur þann betri er. (1. er.)

Lát þú í Guði græða þig,
grátsára önd, og hugga mig.
Hjartað þitt er af harmi krankt,
hvar út af mér svo þykir langt,
aungvan heims fögnuð fengi ég þann
fullkomlega mig gleðja kann. (2. er.)⁶⁶

Það má a.m.k. gera sér í hugarlund að móðir hins látna hafi getað tekið þessi orð til sín og fundið í þeim nokkra huggun. Ljóðmælandi ræðir svo í löngu máli um rétt Guðs til að kalla til sín eign sína, því að við höfum börn okkar aðeins að láni frá honum. Meginhuggunarþátturinn hverfist síðan um að rekja dæmi úr Biblíunni um ástvinamissi en slík aðferð er allalgeng í huggunarkvæðum. Átti lesandinn að samsama sig fólki sem orðið hafði fyrir svipuðum raunum og ljóðmælandinn og sefa með því sorgir sínar.⁶⁷ Algengt var á sautjándu öld að nota sögur úr Biblíunni í öllum tegundum huggunarbókmennta til að sætta syrgjendur

⁶⁵ Lbs 1055 4to, bl. 57r. Blaðtöl eru miðuð við myndir af handritinu í rafrænu handritaskránni www.handrit.is. Handritið sjálf hefur aðrar tölusetningar.

⁶⁶ JS 232 4to, bl. 18r.

⁶⁷ Þórunn Sigurðardóttir, „Jakobs angur eitt var mest / eftir Jósep góða ...“: Harmatölur í kveðskap frá 17. öld“, *Vefnir*, vefrit Félags um 18. aldar fræði, www.vefnir.is. Birt 2004. Sjá einnig: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 300.

við missi ástvinar.⁶⁸ Annað atriði í þessum sálmi sem bendir til að hann sé ortur af persónulegum hvötum má sjá í 21. erindi:

En ef þú þykist ekki fá
ástmann þinn hér í sóma að sjá
huggi þig það að hann sér Guð
og hefur þar af meiri fögnuð
heldur en þó fengi hann þig séð
hvörn dag, og alla veröld með. (21. er.)⁶⁹

Þetta er vissulega algengt þema í huggunarbókmenntum sem fjalla um ástvinamissi, þ.e. að ástvinurinn látni sé betur kominn hjá Guði en í armæðu jarðlífsins en um leið skynjar lesandi eftirsjá foreldra sem höfðu vænst þess að sjá son sinn „í sóma“, eins og segir í sálminum. Séra Jón var nývígður prestur á Munkaþverá í Eyjafirði (þjónaði þar aðeins í þrjá mánuði) þegar hann drukknaði og hafa foreldrarnir væntanlega búist við miklu af honum, elsta syninum.

Af þessu tilefni orti starfsbróðir séra Guðmundar, séra Jón Magnússon (1601–1675) í Laufási, huggunarkvæði handa þeim hjónum, Guðmundi Erlendssyni og Guðrúnu Gunnarsdóttur (d. 1668) í Felli.⁷⁰ Kvæðið hefst á því að ljóðmælandi (séra Jón) ávarpar þau hjón: „Systkin sæl í Guði / sem sonar þreyið lát“ og hann talar til þeirra allt til enda kvæðis. Kvæðið þjónar því hlutverki að hugga foreldra sem misst höfðu ungan og efnilegan son. Í næstaftasta erindinu ávarpar skáldið þiggjanda þjónustunnar með nafni og segir:

Salve, sæll meðbróðir,
síra Guðmundur minn,
og blíð þín barna móðir,
blessuð í hvört sinn,
fáið á öllu böli bót,
andarfrið og eilífa heill,
óska ég þess af rót. (35. er.)⁷¹

Kvæðið er augljóslega hluti af sálusorgun ætlað ákveðnum syrgjendum en það átti seinna eftir að þjóna sem huggunarsálmur allra þeirra sem um sárt áttu að binda vegna sonarmissis. Í handriti sem varðveitt er á Árnastofnun, og skrifað seint á átjándu öld, er hluti af þessum huggunarsálmi sem er skrifaður upp undir yfirskriftinni „Nokkur sálmvers“.⁷² Höfundar er ekki getið og búið er að taka burt öll þau erindi sálmsins sem tengir hann ákveðnu fólki. Huggunarsálmur Jóns Magnússonar til handa Guðmundi og Guðrúnu hefur umbreytt í almennan huggunarsálm handa hverjum þeim sem lent hefur í sömu eða svipuðum aðstæðum og þau, misst son í sjó eða vatni.⁷³

Félagslegur tilgangur með kveðskapnum og félagslegt eðli hans kemur oft fram í fyrirsögnum einstakra kvæða eftir prestskáld á sautjándu öld. Séra Bjarni Gissurarson (1621–1712) í Þingmúla greinir til dæmis frá því víða í kvæðabókum sínum til hvers hann yrkir. Hann nefnir þannig sálma „hugveikum til gleði gjörðir“ og sálma „fyrir góða vini gjörðir og til minningar framfarinna ástmannanna“. Móðurbróðir hans, séra Ólafur Einarsson (1573–1651) í Kirkjubæ, orti

⁶⁸ Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 199 o.v.

⁶⁹ JS 232 4to, bl. 19r.

⁷⁰ Huggunarkvæðið er prentað í: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 203–212.

⁷¹ Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 211–212.

⁷² SÁM 14, bl. 24r–v.

⁷³ Þórunn Sigurðardóttir, „Huggunarsálmur í SÁM 14“, <https://arnastofnun.is/is/greinar/huggunarsalmur>.

sálma „að syngja fyrir sjófarandi fólk“ og þakklætissálm „þá menn róa heim“. Einnig orti hann innilega „ektamanns bæn til Guðs í barnsburðarstríði sinnar ástfölginnar ektakvinnu“ og „Innilegt bænarkvæði ástfölginnar ektakvinnu í veikleika hennar ektamanns“.⁷⁴ Séra Guðmundur Erlendsson orti marga sálma af svipuðu tagi. Nefna má sem dæmi „Andvökubæn þeirrar manneskju sem ekki getur sofið“. Í kvæðinu kveinar ljóðmælandi um næturvökur þar sem djöfullinn situr um sál hans og reynir linnulaust að steypa honum í glötun. Hann biður Jesú að koma sér til hjálpar og svæfa sig svo hann geti skemmt sér við hans „fögru fætur“ um nætur; hann flýr frá hundum heljar í fang Krists. Í kvæðinu er það Satan sem stjórnar andvökunni en Kristur veitir hvíldina.⁷⁵ Hvort skáldið orti sálminn handa einhverjum sérstökum viðtakanda eða handa hverjum þeim sem þjáðist af svefnleysi er ómögulegt að segja. Það kemur hvorki fram í kvæðinu né fyri sögn þess en óhætt ætti að vera að flokka andvökubænina með textum sem ætlað var að lækna þá sem á þurftu að halda, líklega þá sem gátu ekki sofið vegna kvíða eða streitu.

Að lokum skal getið sálms eftir séra Guðmund í Felli sem snertir aldarfar og tíðaranda, sem og persónulega hagi skáldsins. Það er „Þakkargjörðarsöngvísa fyrir líf og heilsugjöf sem Guð veitti oss sem upp erum staðnir úr þeirri fáheyrðu flekkjasótt sem um allt þetta land hefur gengið á þessu ári 1644“. Þar segir m.a.:

Þá miklu sótt sem mikið tjón
mörgum veitti og skildi hjón
víða á voru landi
léstu mér hægán verða vönd,
þín vægðarsamleg náðarhönd
mig snart þó miskunnandi. (3. er.)

Heilagt nafn þitt ég heiðra vil,
hjartað mitt er nú búið til
og vill þér vegsemd færa,
þú vægðir mér í þungri sótt,
þar með bænheyrðir mig svo fljótt
sem faðir barnkind sér kæra. (6. er.)⁷⁶

Í þessum vísnum birtist persónulegt þakklæti til almættisins fyrir að hlífa skáldinu við afleiðingum flekkjasóttarinnar en einnig sjáum við hér merki um sögulega atburði. Við fáum upplýsingar um að flekkjasótt hafi gengið í landinu árið 1644 og að margir hafi látist úr henni. Og við fáum að vita að Guð hafi bænheyrt séra Guðmund í Felli og látið honum batna sóttin.

Í öðrum vísnum þessa sálms birtast viðhorf sautjándu aldar Íslendinga til umheimsins, þar sem hann tengir samtímaatburði úti í Evrópu sér og sínum.

⁷⁴ Sjá: Þórunn Sigurðardóttir, *Heiður og huggun*, bls. 50.

⁷⁵ Kvæðið er gefið út í: Þórunn Sigurðardóttir, „„Dilla mér, drottinn góður, með dúfufjöðrum þín“: Andvökubæn þeirrar manneskju sem ekki getur sofið“, *Rósaleppar þæfdir Rósu Þorsteinsdóttur fimmtugri 12. ágúst 2008*, Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2008, bls. 109–112. — Séra Stefán Ólafsson í Vallanesi orti einnig andvökusálm sem hefur upphafið „Ei er andvakan góð“ og var prentað í kvæðasafni hans (*Kvæði 2*, bls. 214–216, sjá nmgr. 11). Frændi hans, séra Bjarni Gissurarson í Þingmúla, gerði slíkt hið sama en kvæði hans hefur þessa yfirskrift „Gott innfall af Guðs anda gefið þeim sem andvöku hafði um næturtíð“ (Kaupmannahöfn, Det kongelige bibliotek, Thott 473 4to, bl. 10r–v).

⁷⁶ JS 232 4to, bl. 26r–v.

Óttast megum vér annan vönd
er nú gengur um kristin lönd,
hernaðar hrísið hruma
sem eyðir borgir og byggðarlög,
bera hljóta menn högg og slög,
særir og deyðir suma. (14. er.)

Heilagi faðir, hlíf oss nú,
hirting þeirri í burtu snú
frá voru fátæka landi,
kóng vorn og ríkið vernda og ver,
vora einninn landsherra hér
spara og geym frá grandí. (15. er.)⁷⁷

Hér er skáldið ef til vill að vísa í þrjátíu ára stríðið sem geisað hafði frá árinu 1618 en einnig höfðu borist fréttir af stríðsátökum milli Dana og Svía til Íslands. Í Fitjaannál má til dæmis lesa við árið 1643: „Það haust féllu Svenskir inn í Danmörk og inntóku mikið, rændu, brenndu og drápu fólkið það danska og ráku út, og fóru leynilega, svo þeir gerðu enga vísbending áður, hvar eptir að byrjaðist ógnarlegt stríð með blóðsúthellingu á báðar síður.“⁷⁸ Við árið 1644 segir í sama annál: „10. júlí kom hið fyrsta danska skip í Seiluna með þá fregn, að stæði hið sama stríð, og að mjög hættulega stæði í Danmörk.“⁷⁹ Skáldinu sem situr norður í Skagafirði og yrkir þakkaróð til drottins fyrir að hlífa sér og sínum við flekkjasóttinni hrís hugur við stríðsógnum á meginlandinu og biður Guð um að vernda Ísland, valdsmenn þess og sinn arfakóng. Gætu þessar vísur bent til þess að fólk uppi á Íslandi hafi óttast að stríðsátökin gætu borist til landsins.⁸⁰ Áhyggjur af stríðsátökum á meginlandi Evrópu koma fyrir í fleiri kvæðum eftir séra Guðmund. Hann orti til dæmis kvæði um eyðingu Magdeborgar 1631 þar sem hann m.a. hvetur landa sína til að þakka Guði fyrir friðinn sem ríkir á Íslandi.⁸¹

Eins og sést af öllum þeim dæmum sem hér hafa verið sett fram fáum við ekki aðeins innsýn í trúarlíf þjóðarinnar á fyrri hluta sautjándu aldar með því að lesa andleg kvæði prestskáldanna heldur einnig hversdagslíf, armæðu, gleði, sorgir og huggun; við sjáum mannlífið í öllum sínum fjölbreytileika. Sálmaskáldin gefa okkur þannig snertingu við raunveruleikann, við raunverulegar aðstæður fólks í fjarlægri fortíð.

Niðurstöður

Samfélagsleg ábyrgð þjóna kirkjunnar og sálgæsla sem þeir sinntu, ugglaustr fyrir áhrif frá lútherskri siðbót og venjum sem sköpuðust í kjölfar siðaskiptanna, hafði áhrif á listina að semja andleg kvæði. Sálmar og trúarleg kvæði á sautjándu öld tengjast ekki aðeins trúarlegri tjáningu heldur einnig daglegu lífi og hversdagslegum atburðum, enn fremur stundum ákveðnum manneskjum og jafnvel

⁷⁷ JS 232 4to, bl. 26v–27r.

⁷⁸ „Annáll Odds Eiríkssonar á Fitjum eða Fitjaannáll 1400–1712“, *Annálar 1400–1800* 2, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1927–1932, bls. 15–385, hér 143.

⁷⁹ Sama heimild, bls. 144.

⁸⁰ Umfjöllunin um „þakkargjörðarkvæði“ Guðmundar Erlendssonar er tekin beint upp úr fyrirlestri sem ég flutti á málþingi rannsóknarnetsins 2017.is hinn 23. maí 2014. Katelin Marit Parsons fjallar um þetta kvæði í doktorsritgerð sinni og tengir það einnig þrjátíu ára stríðinu. Sjá: Katelin Marit Parsons, *Songs for the End of the World*, bls. 70–72.

⁸¹ Sjá: Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-century Iceland“, bls. 329.

sögulegum viðburðum. Kveðskapinn má þannig nota til að rannsaka ekki aðeins trúarlegar hugmyndir heldur einnig ýmislegt í hugsunarhætti og samfélagsháttum samtímans og kvæðin geta einnig sagt okkur margt um persónulega hagi, tilfinningar og aðstæður skáldanna og annarra sem þeim tengjast. Sálgæsla presta og stuðningur við fólk sem átti við erfiðleika að etja í lífinu var þannig stundum í formi bundins máls. Skáldprestarnir notuðu skáldskapargáfuna, gjöf Guðs, til að sinna skyldum sínum sem sálusorgarar. Eiginlega má tala um andlega lækniskunst í bundnu máli í þessu samhengi.